

פרק ג' - שירת העתים

הרב אלחנן סמט

בשיעור הקודם עמדנו על משמעותה של שירת העתים. הדרך בה פירשנו את משמעות השירה מלמדת אותנו עיקרון חשוב בפשוטו של מקרא - הפשט לא נמדד רק על פי המילים, אלא גם על פי ההקשר. אמרנו שהרשימה איננה הדרכה לאדם כיצד לפעול, ופרשנות כזו מתקבלת רק אם מנתקים את שירת העתים מההקשר. חלק גדול מהדרשות של חז"ל באמת עושות את הדבר הזה, ומנתקות פסוקים מהקשרם כדי לפרשם באופן עצמאי. אך יש לזכור כי זו דרשה ולא פשוטו של מקרא. לפי פשוטו של מקרא, רשימת העתים אומרת שחיי האדם הם כמו בובה בתיאטרון בובות. האדם נולד ומת - והדבר לא תלוי בו. המחזוריות הזו קיימת לא רק בעולמו של האדם, אלא בכל העולם כולו. כל העולם נתון לחילופין בין קיום לאבדון. אלא שהאדם איננו אלא חלק באותה שרשרת עיתים מתחלפת, ואין הוא בוחר ושולט על התחלפות העתים. זה הנושא בו קהלת עוסק לפני השירה וגם אחריה, ומתוך מצוקת המוות והחידלון בה עסק - נכתבת רשימת עשרים ושמונה העתים. השיר הזה הוא קינה על כך שיש בעולם זמן לטוב, ובעל כרחו גם זמן לשלילה ולחידלון. בני האדם נעים בעל כרחם בין שני הקטבים הללו.

מבנה השירה

נשתמש באותו העיקרון בפשוטו של מקרא כדי למצוא תשובה להבנת פסוק אחד משירת העתים. קהלת אומר: "עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים" [ה]. יש לברר על איזה זמן קהלת מדבר - מתי כונסים אבנים ומתי משליכים אותם. כדי לענות על שאלה זו, עלינו לברר האם יש שיטה בשירה הזו. ברור שישנה שיטה אחת של הפכים. כלומר, כל פסוק מכיל צמד של הפכים. אלא שישנם פסוקים שהצד הראשון שלהם חיובי והצד השני הוא שלילי, וישנם פסוקים בהם הדבר הפוך. נבדוק את הפסוקים:

(ב) עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטיע: (ג) עת להרוג ועת לרפוא עת לפרוץ ועת לבנות: (ד) עת לבפות ועת לשחוק עת ספוד ועת רקוד: (ה) עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים עת לחבוק ועת לרחק מחבק: (ו) עת לבקש ועת לאבד עת לשמור ועת להשליך: (ז) עת לקרוע ועת לתפור עת לחשות ועת לדבר: (ח) עת לאהב ועת לשנא עת מלחמה ועת שלום:

את הפסוקים בהם החיובי קודם נציין ב+, ואת הפסוקים בהם השלילי קודם נציין ב-:

1. +
2. -
3. -
4. הסיפא +, אך הרישא לא ברורה.
5. +
6. -
7. הרישא + והסיפא -.

ראיית נעיר על פסוק ח' היוצא דופן בכך שהוא שונה בין שני חלקיו. כנראה שהסיבה לכך היא כדי לסיים בצד החיובי. כעת נחזור לפסוק ה' (מספר 4). אנו יודעים שהסיפא שלו היא חיובית. אם נפרש שהשלכת אבנים היא פעולה מלחמתית כמו שפירשו מפרשים רבים, יוצא שהשלילה קודמת, ואז ישנה אי אחידות בפסוק. כמו כן הדבר יוצר אי שוויון - כאשר ישנם שמונה עתים שליליים וששה חיוביים. אך אם נאמר שפסוק ה' כולו הוא חיובי ייצא שוויון במספר העתים. כמו כן אנו נגלה שישנו מבנה כיאסטי, בו כל פסוק פותח במה שהפסוק הקודם סיים. פסוק ב' מתחיל בחיובי, וכנגדו פסוק ג' מתחיל בשלילי. פסוק ד' מתחיל בשלילי, וכנגדו פסוק ה' מתחיל בחיובי. וכן הלאה, מלבד פסוק ח' שהוא ייחודי כפי שצינו לעיל.

על כרחנו שלמען המבנה השיטתי צריך לומר שהרישא של פסוק ה' היא חיובית. כעת יש להבין מה היא אותה השלכת אבנים. נראה שהשלכת אבנים היא השלכת כלי הנשק - מכיוון שאין צורך בהם. אין חפץ באבנים, ולכן ניתן להשליכם. לכן עת כנוס אבנים הוא עת התחמשות. זהו הפירוש הנכון, והפרשן היחיד שפירש כך הוא שמואל אליהו הרטום בתנ"ך קאסטו, וכפי שראינו המבנה מחייב את הפירוש הזה.

ובאמת חז"ל פירשו בקהלת רבה פירוש שנראה מוזר, אך הוא מתאים למה שאנו אומרים: "עת להשליך אבנים - בשעה שאשתך טהורה, ועת כנוס אבנים - בשעה שאשתך טמאה" [קהלת רבה, ג]. התורה תמימה מפרש שהכוונה היא שבשעה שהאשה טמאה יש לבנות גדר בין האיש לאשה, והשלכת האבנים - כלומר שבירת הגדר, נעשית כאשר האשה טהורה. הסבר זה בנוי על הקבלה לסיפא של הפסוק, בו הרישא "עת לחבק" היא חיובית. על פי פירושו של חז"ל המבנה גם כן מסתדר, מכיוון שיוצא שהרישא של פסוק ה' היא חיובית. זו דוגמה נוספת לכך שפשוטו של מקרא תלוי לא רק בפירוש מילולי שמניח את הדעת, אלא בהבנת הביטוי מתוך הקשרו.

הראשונים כתבו שהמכנה המשותף לכל הרשימה הוא מלחמה ושלום, אך דבר זה איננו מדויק. שהרי ישנם ביטויים כמו "עת לבקש ועת לאבד", שאינם ביטויים מובהקים של מלחמה ושלום. לכן במקום לתלות את הכל בצמד האחרון, יש לתלות דווקא בצמד הראשון: "עת ללדת ועת למות" - השירה הזו עוסקת בקיום וחידולו. דבר זה חוזר על עצמו לאורך כל הפסוקים. גם כאשר הדיון הוא לא ישירות בקיום וחידולו כמו "עת לבכות ועת לשחוק", מדובר בהקשר של קיום וחידולו, כגון בכי על מת. בצמד "עת לבקש ועת לאבד" באה לידי ביטוי השייכות וההתנתקות של האדם מרכושו, כאשר גם דבר זה קשור לרעיון של קיום וחידולו.

מעבר לכל מה שאמרנו, החכמה הדרשנית שיש בקטע הזה היא נפלאה ביותר. ניתן לתרגם את דברי קהלת לחכמה עמוקה. האדם צריך לדעת שהוא חי בעולם מקוטב, ועליו לדעת כיצד להתמודד עם העולם הזה. יש פה הדרכה לדרך חיים נאותה, גם אם זאת לא הייתה הכוונה של קהלת. אדרבה קהלת מתריס כנגד המחשבה שהאדם שולט על העתים בחייו.

יתרון העמל

קהלת ממשיך: "מה יתרון העושה באשר הוא עמל" [ט]. ומסביר אבן עזרא: "אחר שכל הדברים תלויים בעת וזמן, מה יתרון לאיש בכל עמלו שיתכן שתבא עת תשחית עמלו ותסור הונו וישאר ריקם" [שם]. מכיוון שהעולם כולו מבוסס על עיתים, עמלו של האדם מאבד את המשמעות. שהרי כל העמל יכול להיעלם ברגע אחד. אם כן, מה יתרון האדם? צל החידולו ממרר את חיי העמל, ושואל מה המטרה של עמל זה. אם כל העמל מזומן לחידולו העומד בפתח, מדוע לעמול. ובאמת אם אנשים היו תופסים ככה את החיים, הם לא היו עמלים. אך ממשיך קהלת ואומר [יג]:

(י) רְאִיתִי אֶת הָעֵנִיץ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְבָנֵי הָאָדָם לְעֵנֹתָּ בּוֹ: (יא) אֶת הַפֶּלַעַשׁ עֲשֵׂה יָפֵה בְּעֵתוֹ
גַּם אֶת הָעֵלָם נָתַן בְּלִבָּם מְבִלִי אֲשֶׁר לֹא יִמָּצָא הָאָדָם אֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר עֲשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֵאשִׁית

יַעַד סוֹף: (יב) יִדְעָתִי כִּי אֵין טוֹב בְּכֶם כִּי אִם לְשִׁמוּחַ וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיֵּי: (יג) וְגַם כָּל הָאָדָם
שֵׁיֵאכֵל וְיִשְׁתֶּה וְרָאָה טוֹב בְּכָל עֲמָלוֹ מִתַּת אֱלֹהִים הִיא:

שירת העתים מובילה למסקנה המתבקשת בפסוק ט'. אך בכל זאת אנו רואים שאנשים עובדים ועמלים. נקודת המפתח להבנת דבר זה הוא הביטוי "גם את העולם נתן בלבם". בעברית שלנו משמעות המילה "עולם" היא כדור הארץ, או המציאות כולה. אך אבן עזרא אומר שלא זו המשמעות בתנ"ך, אלא משמעות המילה "עולם" היא אחת משתיים - זמן קצוב, או נצח [יא]:

ומלת עולם בכל המקרא לא מצאנוה כי אם על זמן ונצח וכן אלהי עולם ה' כמו אלהי נצח או אלהי קדם וכן ומתחת זרועות עולם, וענין גם את העולם נתן בלבם שבני אדם מתעסקי' כאילו יחיו לעולם ובעבור התעסקם לא יבינו מעשה האלהים מראש ועד סוף ויש מפרשים כי זה העולם כמו שהוא בלשון קדמונינו ז"ל והענין תאות העולם:

אבן עזרא אומר שבפסוק שלנו משמעות המילה היא "נצח". קהלת אומר שאנשים פועלים כאילו הם חיים לנצח. בני האדם מתעלמים מארעיות קיומם, וחיים ללא אימת המוות. יתרה מזאת, אנשים חיים עם שאיפה לחיות לנצח, וקהלת משבח את הדבר הזה. זאת מכיוון שאם כולם היו חושבים כמו קהלת - האנושות הייתה מפסיקה ליצור, לשמוח ולחיות. אפלה פסימית הייתה יורדת על העולם, ואנשים היו מפסיקים לתפקד. קהלת מבין שלא ניתן לחיות בהשפקה שלו, ולכן הוא אומר ש"הפל עֶשֶׂה יִפֶּה בְּעֵתוֹ". כלומר, העובדה שאנשים חיים ללא אימת המוות היא דבר חיובי. נראה את פירושו של רש"י, שפירש בעקבות חז"ל [יא]:

גם את חכמת העולם אשר נתן בלב הבריות לא נתן הכל בלב כל אחד ואחד אלא זה קצת וזה קצת כדי שלא ימצא האדם את כל מעשה הקדוש ברוך הוא לדעת אותו ולא ידע את עת פקודתו ובמה יכשל כדי שיתן לב לשוב שידאג ויאמר היום או מחר אמות ולכך כתוב כאן העלם חסר לשון העלמה שאם ידע האדם יום מיתתו קרוב לא יבנה בית ולא יטע כרם לכך הוא אומר שהכל יפה עשה בעתו זה שיש עת למיתה דבר יפה הוא שסומך האדם לומר שמא עדיין עת מיתתי רחוק ובונה בית ונוטע כרם וזו יפה שנעלם מן הבריות:

העובדה שעת המוות נעלם מן האדם הוא דבר חיובי, מכיוון שאם האדם יידע את יום מותו, הוא יפסיק לפעול. יום המוות מוסתר מהאדם כדי שהוא יחיה חיים של יצירה. רש"י אומר שהאדם פועל מכיוון שהוא חושב שיום המוות רחוק. דבר זה שונה מעט מדברי אבן עזרא שאומר שאדם פועל מכיוון שהוא חושב שהוא יחיה לנצח. מבחינה פיסולוגית באמת נראה שצודק האבן עזרא. אמנם האדם לא מעלה על הדעת את האפשרות שיחיה לנצח, אך אופי חייו הוא כאילו הוא באמת מאמין באפשרות הזו. הגמרא בשבת אומרת [קנג, א]:

רבי אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? - אמר להן: וכל שכן, ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו: בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. אמר רבן יוחנן בן זכאי: משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה, ולא קבע להם זמן. פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך, אמרו: כלום חסר לבית המלך? טיפשיין שבהן הלכו למלאכתן, אמרו: כלום יש סעודה בלא טורח? בפתאום ביקש המלך את עבדיו. פיקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין, והטיפשיים נכנסו לפניו כשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת פיקחים, וכעס לקראת טיפשיים. אמר: הללו שקישטו את עצמן לסעודה - ישבו ויאכלו וישתו, הללו שלא קישטו עצמן לסעודה - יעמדו ויראו. חתנו של

רבי מאיר משום רבי מאיר אמר: אף הן נראין כמשמשין. אלא, אלו ואלו יושבין, הללו, אוכלין, והללו - רעבין, הללו שותין והללו צמאים.

אדם צריך כל יום לראות את בגדיו הלבנים, כלומר התכריחים, ואז הוא יהיה מוכן לתשובה. נראה שחז"ל מציגים תפיסה הפוכה מקהלת. שעת המוות נעלמת מהאדם משתי סיבות הפוכות. הסיבה הראשונה אותה אמר קהלת, היא כדי שהאדם לא ישותק מפני פחד המוות. אך רבי אלעזר מציג תשובה שונה לגמרי, ואומר שהמטרה היא דווקא שהאדם יחיה בצילו של המוות באופן תמידי. אלו שתי גישות הפוכות ושתיהן אמת. כאשר אנו דנים בהעלמת יום המוות במישור הפיזיולוגי הארצי - כלומר חיי העולם הזה, העלם יום המיתה משמעותו לחיות כאילו האדם יחיה לנצח. אך מבחינה מוסרית-דתית, אם אדם יחשוב שהוא חי לעולם, הוא לא יפחד מהחטא. לכן הגמרא אומרת שהסיבה שהאדם לא יודע את יום מותו היא כדי שיפחד תמיד מיום המוות, ויהיו כל ימיו בתשובה. כדי שנבין את ההבדל, לפי התפיסה הראשונה הסעודה במשל היא סעודת העולם הזה. כדי שהאדם ינהה מהעולם הזה, הוא חייב להתעלם מהמוות. לפי הגישה השנייה הסעודה היא העולם הבא.

תפיסות אלו לכאורה סותרות, ובאמת הן משלימות זו את זו. ישנה חכמת חיים רבה ביכולת לחיות בשתי התודעות. מצד אחד לחיות את חיי העולם הזה כאילו המוות לא קיים, ומצד שני במישור המוסרי-דתי לחיות מתוך תודעת זמניות. האדם השלם חי עם שתי התפיסות הללו יחד. קהלת עצמו לא דן בהעלם יום המיתה מהבחינה המוסרית-דתית, מכיוון שספר קהלת עוסק בחיים הריאליים. במישור זה הוא טוען שחיים בצל המוות שמרוממים את האדם מבחינה דתית, יכולים להוביל לנטילת טעם החיים הגשמיים.

כעת קהלת חוזר למסקנה שכבר ראינו: "יִדְעֵתִי כִּי אֵין טוֹב בְּכִּי אִם לְשִׂמּוֹחַ וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיִּי" [יב]. האדם באמת צריך לחיות את חייו בשמחה ועשיית טוב. אך יחד עם זאת אומר קהלת: "וְגַם כָּל הָאָדָם שְׂיֵאכֹל וְשִׁתֶּה וְרָאָה טוֹב בְּכָל עֲמָלוֹ מִתַּת אֱלֹהִים הִיא" [יג]. צורת החיים הזו היא מתנה מהקב"ה. רוב בני האדם חיים בצורה מרה בגלל סיבות שונות, וגם אדם עשיר כמו קהלת יכול שלא לזכות במתנה זו, כמו שקהלת עצמו לא זכה לה.

הרגל החיים שאנו חיים בו, לא מאפשר לנו לחוש את האימה שעומדת מאחורי הדברים של קהלת. יש אנשים שחיים כך, וזה עלול להוביל אותם למצבים לא בריאים. החוויה של דור מלחמת יום הכיפורים, היא חוויה של ערעור שלא היה כמוהו בתולדות מדינת ישראל. עד המלחמה ההיא החיים התנהלו בתודעה יציבה מבחינה בטחונית. בבת אחת כל תחושת הביטחון התערערה, והתחושה הייתה של חורבן בית שלישי. מהצד הפסיכולוגי, זמן רב לאחר מכן בעודי הולך בירושלים ורואה בניה של בניינים, חשבתי לעצמי שלא ברור מאליו שדבר זה מתרחש. כל זה יכול היה לבוא לידי כליון בבת אחת במלחמה. זו חוויה קשה מאוד שנח ודאי חווה כאשר הוא יצא מהתיבה. נח חי תחת הרושם של עולם שכלה בבת אחת, ולכן הוא לא מוכן לבנות ולנטוע את העולם מחדש. חווית הכליון ממררת את החיים ולא נותנת את האפשרות ליצירה מתוך רגש של אופטימיות ושמחה. ברוך ה' שאנו לא מבינים את התחושה הזו.